

Волинець В. В.

аспірант

*Приватний вищий навчальний заклад
«Університет сучасних знань»*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Проблема ресоціалізації неповнолітніх засуджених набуває особливої актуальності в умовах реформування кримінально-виконавчої системи України та її наближення до європейських стандартів поводження з особами, які вчинили кримінальні правопорушення. Зростання рівня підліткової злочинності, складність соціальної реінтеграції осіб, які відбули покарання у виховних колоніях, а також недостатня розробленість психологічних механізмів ресоціалізаційного впливу зумовлюють необхідність комплексного дослідження соціально-психологічних чинників, що визначають ефективність повернення неповнолітніх до суспільного життя.

Нормативно-правову основу ресоціалізації неповнолітніх засуджених в Україні становлять Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV, Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III [1; 2; 3]. Серед міжнародних актів визначальне значення мають Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила, 1985), Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські принципи, 1990), Конвенція ООН про права дитини 1989 року, а також Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила, 1990) [4; 5; 6; 7].

У психологічній науці ресоціалізація неповнолітніх засуджених розглядається як складний, багатоетапний процес відновлення та розвитку соціальних зв'язків, цінностей, навичок і ролей, що забезпечують повноцінне функціонування особистості у суспільстві після відбуття покарання. На відміну від ресоціалізації дорослих засуджених, ресоціалізація неповнолітніх має свою специфіку, зумовлену незавершеністю особистісного розвитку, підвищеною сприйнятливістю до зовнішніх впливів, нестійкістю ціннісно-нормативних орієнтацій та особливою роллю референтних груп у формуванні поведінки [8, с. 47].

Аналіз наукових досліджень дозволяє виокремити дві групи соціально-психологічних чинників ресоціалізації неповнолітніх засуджених. До внутрішніх (особистісних) чинників належать: рівень розвитку вольової саморегуляції, емоційний інтелект, готовність до просоціальної поведінки, ступінь інтерналізації правових норм, самооцінка та локус контролю. До зовнішніх (соціальних) чинників відносяться: якість сімейних стосунків та підтримка з боку найближчого

оточення, характер соціальних зв'язків з просоціальними однолітками, рівень педагогічної компетентності персоналу виховної колонії, доступність освітніх та профорієнтаційних програм, а також соціально-економічне середовище, до якого повертається неповнолітній після звільнення [8, с. 89; 9, с. 34].

Міжнародні стандарти ресоціалізації неповнолітніх базуються на принципах відновного правосуддя, індивідуалізованого підходу та пріоритету соціальної реінтеграції над каральною функцією покарання. Пекінські правила наголошують, що система правосуддя щодо неповнолітніх повинна сприяти добробуту неповнолітніх і забезпечувати пропорційність реагування до обставин як злочинців, так і злочинів [4]. Конвенція ООН про права дитини у статті 40 закріплює право дитини, яка порушила кримінальне законодавство, на таке поводження, яке сприяє розвитку в неї почуття гідності і значущості та заохочує повагу до прав і свобод інших осіб [6]. Ці стандарти визначають психологічний вектор ресоціалізаційної роботи — від репресивного впливу до розвитку внутрішнього потенціалу особистості.

Сімейне середовище є одним із найбільш значущих соціально-психологічних чинників ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Дослідження свідчать, що збереження та відновлення сімейних зв'язків під час відбуття покарання суттєво підвищує ймовірність успішної соціальної реінтеграції після звільнення. Водночас для значної частини неповнолітніх засуджених характерна деструктивна сімейна ситуація: виховання в неповних або дисфункціональних сім'ях, досвід насильства, зловживання алкоголем або наркотичними речовинами батьками, відсутність емоційної підтримки з боку близьких [9, с. 56]. За таких умов особливого значення набуває формування альтернативних мереж соціальної підтримки через роботу соціальних служб і психологів виховної колонії.

Роль психологічного персоналу виховних колоній у забезпеченні ресоціалізації неповнолітніх засуджених важко переоцінити. Відповідно до статті 124 Кримінально-виконавчого кодексу України, психологічна служба установи виконання покарань забезпечує психологічну діагностику засуджених, розробку індивідуальних програм виправлення, проведення психокорекційних заходів [1]. Однак практика свідчить про суттєву невідповідність між нормативно закріпленими функціями психологів та реальними умовами їхньої роботи: хронічне недоукомплектування штату, відсутність належного матеріально-технічного забезпечення та сучасних психодіагностичних інструментів знижують ефективність психологічного супроводу ресоціалізації [8, с. 112].

Освітні програми у виховних колоніях є важливим інструментом ресоціалізації, оскільки забезпечують розвиток когнітивних навичок, підвищення рівня самооцінки та формування перспектив майбутньої зайнятості. Міжнародні стандарти, зокрема Правила ООН щодо захисту

неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила, 1990), наголошують на праві кожного неповнолітнього засудженого на здобуття освіти та професійної підготовки, що відповідають його здібностям і потребам [7]. В Україні загальноосвітні школи при виховних колоніях формально забезпечують реалізацію цього права, проте рівень їхнього кадрового і матеріального забезпечення залишається недостатнім для повноцінного психолого-педагогічного впливу на особистість неповнолітнього засудженого.

Особливу роль у ресоціалізації неповнолітніх засуджених відіграє групова динаміка в умовах виховної колонії. З одного боку, мала група однолітків є потужним джерелом соціального навчання та емоційної підтримки; з іншого — саме в групі формуються кримінальні субкультурні норми, що суперечать меті ресоціалізації. Соціально-психологічні дослідження засвідчують, що характер неформальних міжособистісних стосунків у колонії — зокрема, статус неповнолітнього в ієрархії групи, ступінь його залученості до кримінальних субкультурних практик — є одним із найбільш значущих предикторів рецидивної поведінки після звільнення [9, с. 78].

Постпенітенціарний супровід є критично важливим, але недостатньо розвиненим елементом системи ресоціалізації неповнолітніх в Україні. Дослідження показують, що перші шість місяців після звільнення є найбільш кризовим періодом ресоціалізації, коли ризик рецидиву є найвищим. Соціально-психологічна підтримка у цей період передбачає допомогу у вирішенні побутових питань, сприяння у працевлаштуванні та відновленні документів, психологічний патронаж та підтримку сімейних зв'язків [8, с. 134]. Ер-Рядські керівні принципи акцентують на необхідності комплексної соціальної підтримки колишніх засуджених неповнолітніх з боку держави, громадських організацій та місцевих громад [5].

Досвід держав — членів ЄС свідчить про ефективність моделей ресоціалізації, що поєднують психологічну роботу з неповнолітніми засудженими, активне залучення сімей та громад, а також використання альтернативних видів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі. Зокрема, у Норвегії та Фінляндії широко застосовуються програми відновного правосуддя (*restorative justice*), що передбачають медіацію між неповнолітнім правопорушником і потерпілим, участь у громадських роботах та індивідуальний психологічний супровід [10, с. 23]. Ці моделі демонструють значно нижчий рівень рецидивізму порівняно з традиційними каральними підходами і можуть бути адаптовані для впровадження в Україні з урахуванням національної специфіки.

Аналіз чинного законодавства України виявляє системні прогалини у правовому та організаційному забезпеченні ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Кримінально-виконавчий кодекс України не містить чіткого визначення поняття «ресоціалізація» та не встановлює вимірюваних критеріїв її ефективності. Відсутній механізм обов'язкового

психологічного обстеження неповнолітніх при надходженні до виховної колонії та при звільненні, що унеможлиблює відстеження динаміки особистісних змін. Програми соціально-психологічної роботи з неповнолітніми засудженими не стандартизовані на національному рівні, що призводить до суттєвих відмінностей у якості ресоціалізаційної роботи між окремими установами [1; 8, с. 143].

Підвищення ефективності ресоціалізації неповнолітніх засуджених в Україні потребує системних змін на законодавчому, організаційному та психологічному рівнях. По-перше, необхідно законодавчо закріпити поняття ресоціалізації неповнолітніх, визначити її критерії та запровадити обов'язкову психологічну діагностику на всіх етапах відбування покарання. По-друге, доцільно розробити та впровадити стандартизовані науково обґрунтовані програми соціально-психологічної роботи з неповнолітніми засудженими, що враховують їхні індивідуально-психологічні особливості та ґрунтуються на міжнародних стандартах відновного правосуддя. По-третє, слід створити ефективну систему постпенітенціарного психологічного супроводу неповнолітніх протягом перших дванадцяти місяців після звільнення із залученням служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї та громадських організацій. Реалізація цих заходів сприятиме зниженню рівня рецидивізму серед неповнолітніх та забезпечить відповідність національної системи ресоціалізації міжнародним стандартам прав дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
3. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
4. Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) : прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/33 від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211
5. Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські принципи) : прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/112 від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861
6. Конвенція ООН про права дитини : ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

7. Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила) : прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/113 від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240
8. Кривуша В. І. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Атіка, 2014. 224 с.
9. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
10. Zermatten J. The Best Interests of the Child: Literal Analysis, Function and Implementation. Working Report. Sion : International Institute for the Rights of the Child, 2010. 38 p.